

מילתא דמתאמרא באפי תלתא ביחס לדיני מחאה

הרב מרדכי גרוס

ראשי פרקים:

א. פתיחה

ב. השתלשלות הסוגיה במסכת בבא בתרא

ג. סוגיית הגמרא במסכת ערכין

ד. ביאור ראשון בדברי רבה בר רב הונא: מותר לספר לשון הרע שכבר נאמר בפני ג'

פירוש הראשונים הנוקטים שבהעברת המחאה יש משום לשון הרע

הסבר תליית הגמרא את מחלוקת בפני כמה למחות בדין רבה בר רב הונא

קושיית הרשב"ם על הראשונים

הסבר תליית הסוגיית לפי הרשב"ם

הסייג של הרמב"ם והסמ"ג

הסבר קישור הסוגיה במסכת ערכין

ה. הסבר תוספות בערכין ופירוש ראשון ברבינו יונה

הקושי והסבר תליית הגמרא את מחלוקת בפני כמה למחות בדין רבה בר רב הונא לפי

תוספות

הסבר קישור הסוגיה במסכת ערכין

ו. שיטת רש"י בערכין

ז. הסבר הריטב"א ורבינו יונה על עניין גילוי סוד

הסבר האוקימתא השניה של הגמרא

ח. הסבר האוקימתא השלישית של הגמרא

פירוש הרשב"ם

פירוש התוספות רי"ד

פירוש הרמ"ה

ט. סיכום מטבע הלשון "סהדותא" ו-"גילוי מילתא"

י. סיכום כולל משמעות הדברים ביחס לדיני לשון הרע

א. פתיחה

הגמרא במסכת בבא בתרא (לט, א) עוסקת בגדרי מחאה, מול כמה בני אדם צריך המערער למחות כדי לבטל את חזקת המחזיק בקרקע, הגמרא מקשרת את הנידון לדברי רבה בר רב הונא הנזכר במסכת ערכין (טו, ב) הנוקט שכל דבר שנאמר בפני ג' אנשים אינו כלול בכלל 'לישנא בישא'. בתחילה נוקטת הגמרא שמחלוקת האמוראים בגדרי מחאה תלויה במחלוקת בדברי רבה בר רב הונא בגדרי לשון הרע. לאחר מכן היא דוחה תלייה זו ומבארת שכולם מודים לדברי רבה בר רב הונא אלו, ונחלקו האמוראים בגדרי מחאה, האם היא דווקא בפניו או אף שלא בפניו. באוקימתא האחרונה מבארת הגמרא הסבר נוסף לפיו יש מחלוקת בשאלה האם מחאה היא עדות או גילוי מילתא. הראשונים נחלקו בהסבר דברי רבה בר רב הונא, יש שלמדו שדבריו מוסבים ביחס לאיסור לשון הרע, ויש שלמדו שהם עוסקים בעניינים אחרים. במאמר שלפנינו נסקור שישה פירושים שונים הנזכרים בראשונים. כל דעה זקוקה להסביר את השתלשלות דברי הגמרא לאור ההבנה שלה בדברי רבה בר רב הונא. במאמר שלפנינו נסקור את דברי הגמרא בבבא בתרא שלב אחר שלב, לפי מספר שיטות ראשונים בסוגיא, נברר איך הדברים מתיישבים בסוגיית הגמרא במסכת ערכין (טו, ב-טז, א) ממסקנת הדברים ניתן להסיק השלכות לדיני לשון הרע.

ב. השתלשלות הסוגיא במסכת בבא בתרא

פתיחת הסוגיא דנה בפני כמה בני אדם צריך המערער למחות כדי לבטל את חזקתו של המחזיק בקרקע שלו, הסוגיא פותחת בכך שר' יוסי בר' חנינא מצא את תלמידיו של ר' יוחנן ושאלם האם רבם נקט בפני כמה צריכה להיות המחאה. תלמידיו נחלקו בדעת רבם ר' יוחנן, לדעת ר' חייא בר אבא לר' יוחנן המחאה נצרכת להיות בפני שנים ואלו לדעת ר' אבהו לר' יוחנן המחאה זקוקה להיות בפני שלושה.

ממשיכה הגמרא לדון במה תלויה מחלוקת זו, ומציעה כשלב ראשון שנחלקו בדברי רבה בר רב הונא שנקט שכל דבר שנאמר בפני שלושה אינו כלול בגדר 'לישנא בישא': לדעת ר' חייא בר אבא הנוקט שמחאה נצרכת להיות בפני ב' סובר כך כיוון שלדעתו דבר הנאמר בפני ב' אינו כלול בגדר 'לישנא בישא' ודלא כרבה בר רב הונא. ואילו ר' אבהו הנוקט שמחאה נצרכת להיות בפני ג' סובר כרבה בר רב הונא שדווקא ממה שנאמר בפני ג' אינו כלול בכלל 'לישנא בישא'.

דוחה הגמרא את תליית מחלוקת האמוראים בדברי רבה בר רב הונא שלעולם כולם סוברים כרבה בר רב הונא ונחלקו האם מחאה שלא בפניו הוי מחאה או לא, כלומר

האם במקרה בו המערער מחה שלא בפני המחזיק בקרקע מחאתו תיחשב כמחאה או לא. לר' חייא בר אבא הסובר שמחאה בפני ב' אזי המחאה היא דווקא בפניו. ואלו לר' אבהו שמחאה בפני ג' אזי המחאה מועילה אף שלא בפניו וממילא צריך למחות בפני ג'.

ממשיכה הגמרא עם העמדת מחלוקת האמוראים באופן נוסף: לכולם מחאה מועילה אף שלא בפניו, ונחלקו האם המחאה צריכה להיות עדות 'סהדותא' או 'גילוי מילתא', כלומר האם היא עדות או פרסום בגלוי. ר' חייא בר אבא מסתפק במחאה בפני ב' כי לדבריו מחאה היא עדות. ואלו ר' אבהו מצריך למחות בפני ג' כי לדעתו מחאה היא גילוי מילתא.

ג. סוגית הגמרא במסכת ערכין

הגמרא במסכת ערכין (טו, ב) מבררת דוגמאות ללשון הרע, רבא מביא דוגמא ללשון הרע במקרה בו אדם מספר היכן נמצא אדם עשיר אשר אפשר למצוא אצלו תבשיל במשך כל היום. אביי מקשה שם על הדוגמא של רבא ואומר שהרי אין המקרה המדובר מסופר בלשון שלילית, א"כ מדוע דבריו של אדם נחשבים כלשון הרע? אדרבה! אותו אדם עוזר למי שזקוק למצוא אוכל למוצאו אצל אותו עשיר. הגמרא מיישבת ומבארת את דברי רבא שדברי אותו אדם אכן נאמרו בצורה שלילית ומזלזלת. לאחר מכן מזכירה הגמרא את דברי רבה האומר שכל דבר הנאמר בפניו של אדם אינו נחשב בגדר לשון הרע. שואלת הגמרא והרי באופן שהדברים השליליים נאמרים בפניו של האדם הנפגע יש בכך גם לשון הרע ונוסף על כך גם חוצפה, הגמרא מבארת את הדברים על פי דברי רבי יוסי שאמר שמימיו לא אמר דבר והסתובב לראות מי עומד מאחוריו, כל דבריו היו בשיקול דעת באופן שלא יהיה נבוך אף אם האדם עליו הוא אומר את הדברים היה עומד מאחוריו. כלומר מדובר בדברים שאפשר להבין אותם לשני פנים, באופן שלילי ובאופן חיובי. וביחס לדברים כאלו אומר רבה שמותר לאומרם בפני האדם עליו מספרים אותם כיון שאמירתם בפניו מבררת שהדובר מתכוון לומר בהם דבר חיובי ולא שלילי. למרות שאת אותם דברים בדיוק אסור לומר שלא בנוכחותו של המסופר כיוון שהם יכולים להתפרש באופן שלילי. בסמיכות למאמר זה של רבה מזכירה הגמרא בהמשך (טז, א) את דברי רבה בר רב הונא שכל "מלתא דמיתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא". יש לדון האם דברי רבה בר רב הונא ממשיכים את אותו נושא בהם עסק רבה או שמא הם דברים חדשים. נברר הדברים לפי שיטות הראשונים.

ד. ביאור ראשון בדברי רבה בר רב הונא: מותר לספר לשון הרע שכבר נאמר בפני ג'

רוב הראשונים בארו את דברי רבה בר רב הונא ביחס לדברי לשון הרע שכבר נאמרה בפני ג', שכיוון שנאמרה באופן שעתידה להתפרסם אין איסור לספר אותה הלאה. לשיטתם מתחדש שגדר איסור סיפור לשון הרע קיים רק כאשר הדברים המסופרים מוסיפים פרסום של הדברים הרעים. אך באופן שהדברים בכל מקרה מתפרסמים אין בסיפור הדברים איסור. לפירושם, דברי רבה בר רב הונא "כל מלתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא" מתפרשים ביחס ללשון הרע שכבר נאמרה בפני ג'. וכיוון שכבר נאמרה באופן שתתפרסם שוב אין איסור להמשיך ולספר הדברים מכאן ואילך. בכלל הראשונים שלמדו כן נמנה את הרמב"ם, סמ"ג, רשב"ם, ר' גרשום, ראב"ד, והר"י מיגאש. ראשונים אלו שלמדו כולם כאחד בדברי רבה בר רב הונא שמותר לספר הלאה לשון הרע שכבר נאמרה בפני ג' נחלקו בהסבר קישור סוגיות לשון הרע לדיני מחאה, מחלוקתם זו בהסבר קישור הסוגיות תלויה בויכוח בגדר היתר סיפור המחאה שהמחזיק בקרקע גולן הוא, האם מחאה זו מוגדרת כלשון הרע ואסורה, או שהיא מותרת מחמת שהיא לתועלת. נפרט את שתי השיטות:

פירוש הראשונים הנוקטים שבהעברת המחאה יש משום לשון הרע

רשב"ם מזכיר את "כל רבותינו" שבסיפור המחאה שפלוגי היושב בקרקע יושב שם בגזלנות יש משום איסור לשון הרע, וההיתר היחיד להעביר הלאה את המחאה הוא משום דברי רבה בר רב הונא הנוקט שלשון הרע שכבר נאמרה בפני ג' עתידה להתפרסם לבד וממילא אין בהעברת המידע הלאה משום איסור לשון הרע.

כפירוש זה מתבאר בדברי רבינו גרשום, הראב"ד הנזכר בשטמ"ק ובפירוש הר"י מיגאש.

צ"ע בדבריו שכותב לשון 'חוסר הקפדה' מצד מפרסם הלשון הרע, וז"ל:

ומשום הכי קאמר בפני שלשה כי היכי דלימרו ליה ולא חיישו ליה משום לישנא בישא ומאן דאמר בפני שנים אית ליה רשותא לאפוקה כיון דאמרה לה בפני שנים לית ליה דרבה אלא קסבר מילתא דאמרה בפני שנים אית ליה רשותא לאפוקי דכיון דאמר ליה בפני שנים גלי דעתיה דמינח ניחא ליה לגלויי לעלמא ולא קפיד עליה.

לא מובן מה שייך לשון ניחא ליה למפרסם הלשון הרע לפרסם אותו הלאה? הרי המפרסם אינו חס על כבוד הנפגע מהלשון הרע ומה משנה שהמפרסם אינו מקפיד

שלא יתגלה עוד. צריך להסביר בכוונתו שלמ"ד שאפשר למחות בפני ב' הלשון הרע יתגלה רק כאשר נאמר בפני ג', אך כיון שאמרוהו בפני ב' אנו יודעים שהדבר יאמר בפני עוד ויתפרסם בכל מקרה, שכיון שהמפרסם אמרו בפני ב' כנראה שיאמרו שוב כיון שאינו מקפיד לצמצם הדבר בסתר אלא חפץ בגילוי שלו.

הסבר תליית הגמרא את המחלוקת בפני כמה למחות בדין רבה בר רב הונא

לפי חבל הראשונים הנוקטים שבאמירת המחאה יש משום איסור לשון הרע הקישור בין השאלה בפני כמה למחות לדברי רבה בר רב הונא מובנה בעצם הדין. כדי למחות שלא בפני המחזיק באופן שהמחאה תגיע אליו אנו זקוקים ליצור מצב בו מותר לשומע את המחאה ולהעביר אותה הלאה באופן שתמשיך להתגלגל עד למחזיק על ידי "חברא חברא אית ליה" אם לשומע המחאה אסור להעביר הלאה את המחאה משום איסור לשון הרע, המחאה לא תגיע למחזיק, המחזיק לא ידע לשמור על השטר שלו וממילא המחאה לא תועיל. וממילא לפי רבה בר רב הונא המתיר לספר הלאה לשון הרע רק באופן שסופר מראש בפני ג' יש למחות דווקא בפני ג', כך סובר ר' אבהו. ואילו ר' חייא, הסובר שמספיק למחות בפני ב', נוקט דלא כרבה בר רב הונא ומתיר לספר לשון הרע אף אחרי שסופר בפני שנים.

קושית הרשב"ם על הראשונים

רשב"ם הקשה על ראשונים אלו ואמר שאין כל איסור לשון הרע בהעברת המחאה הלאה, כיון שהוא נועד לתועלת המחזיק כדי שישמור על השטר שלו ולא יאבד את זכותו בקרקע. חבל הראשונים החולקים נקטו שלא מתקיימים פה כללי היתר לשון הרע לתועלת ורק משום שנאמרו בפני ג' אפשר לספר אותו הלאה. ייתכן שחוסר הפרופורציות בין פרסום הגזל לתועלת היא הסיבה שלשיטתם אין להתיר סיפור המחאה הלאה מצד שנועד לתועלת. פרסום המחאה יעבור בין המוני אנשים וכולם יספרו שיושב הקרקע יושב שם בגזלנות ופרסום רב כזה, כאשר מעביר המחאה אינו יודע בבירור שהתוכן שלה נכון, אינו מותר לשיטתם אילולי שכבר סופר בפני ג' אף כשנועד לתועלת.

הסבר תליית הסוגיות לפי רשב"ם

רשב"ם אינו יכול להסביר את קישור הגמ' מצד עצם ההלכות, שהרי לשיטתו בסיפור המחאה אין משום איסור לשון הרע. עקב כך הוא מבאר את תליית הגמ' בין שני הסוגיות מצד טעם ההלכות: הסיבה שמותר לספר לשון הרע שכבר נאמר

בפני ג' הוא מצד ש"חברא חברא אית ליה" והדברים בוודאי יישמעו למי שדובר עליו וממילא הדברים מתפרסמים ואין בסיפור הדברים משום איסור לשון הרע. ומטעם דין זה יש ללמוד לגדר דיני המחאה בפני כמה למחות. מי שסובר כרבר"ה סובר שיש למחות דוקא בפני ג' כיון שרק באופן זה המחאה תישמע ליושב בקרקע ותגרום לו לשמור על השטר. לעומת זאת מי שחולק על רבר"ה ומתיר לומר לשה"ר שכבר סופר בפני ב' כי סובר שגם באופן זה וודאי יתפרסם ינקוט שאפשר למחות אף בפני ב' ומחאה זו תגיע לאוזני המחזיק גם באופן זה.

הסייג של הרמב"ם והסמ"ג

הרמב"ם (הל' דעות ז, ה) נוקט שאם הלשון הרע נאמר בפני שלושה אין איסור לשון הרע לספר את הדבר הלאה. הוא מגדיר את הדברים שנאמרו בפני שלושה כמפורסמים ובלשונו "כבר נשמע הדבר ונודע" וממילא אם אחד מהשלושה מספר הדבר פעם אחרת אין בזה משום איסור לשון הרע.

הרמב"ם מסייג את ההיתר ההלכתי לספר את הדברים הלאה "והוא שלא יתכוין להעביר הקול ולגלותו יותר", נטעים הדברים מצד זה שהיתר סיפור הלשון הרע שנאמרה בפני ג' בנויה על כך שהדברים כבר מפורסמים ונודעים ובדבריו אינו מוסיף להם פרסום. אך אם הוא מתכוון להעביר הדברים הלאה ולפרסמם עוד יותר במקום שלא נתפרסמו נמצא שמעביר את הדברים השלישיים עוד ועוד והדבר נאסר. היתר סיפור הדברים שנאמרו בפני שלושה מצטמצם רק למקום בו מספר את הדברים באקראי, או תוך כדי שהגיע אליו. ולא מתוך כוונה לפרסם אותם עוד.

גם הסמ"ג בלאוין ט', מזכיר את המימרא של רבה בר רב הונא כפשוטה, "כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא", וכותב על כך "וכתב רבינו משה והוא שלא יתכון להעביר הקול ולגלותו יותר". מתוספת הסייג שמוסיף הסמ"ג לדבריו עולה שהוא למד ממימרת רבה בר רב הונא כרמב"ם, שאין איסור לספר הלאה לשון הרע שנאמר בפני ג' אף שהוא דברי קנטור מובהקים.

הסבר קישור הסוגיא במסכת ערכין

שיטת ראשונים אלו מבארת שלמרות שרבה, שהתיר לומר לשון הרע בפני האדם המסופר, עסק רק בדבר שנשמע בשתי אפשרויות-לחיוב ולשלילה. רבה בר רב הונא, שהתיר לומר לשון הרע שנאמר בפני ג', עוסק בכל עניין של לשון הרע, אף כזה שהוא שלילי בתוכנו, כמו מחאה המספרת שפלוגי היושב בקרקע יושב שם בגולנות. כך ששני הדינים הנזכרים זה אחר זה מתייחסים לתוכן שונה של לשון

הרע, הראשון עוסק בלשון הרע דמשתמע ליתרי אנפי, והשני בדברי קנטור מובהקים.

ה. הסבר תוספות בערכין ומירוש ראשון בר' יונה

תוספות בערכין (טו, ב) ד"ה "כל מילתא דמיתאמרא"¹, מבאר שההיתר לומר לשון הרע בפני שלושה נאמר רק באופן שאפשר לשמוע מהדברים לשון שלילי או חיובי, כמו הדוגמא שהגמרא מזכירה בתחילת הסוגיא אמירה יש אש בבית פלוני.² אך אם אומר דבר שיש בו משמעות שלילית מובהקת יש בה איסור אפילו אם אומרה בפניו. נמצא שלמד תוס' שאין היתר לומר לשון הרע שנאמר כבר בפני ג', אלא רק באופן שהוא דבר שנשמע לשני פנים. ובאופן זה יהיה מותר לומר אותו לכתחילה בפני ג' כיון שמתברר בכך שהוא מכוון לצד החיובי ולא להבנה השלילית שבדבריו.

אמנם יש הגורסים אחרת בתוס' ומוחקים את מילת 'תלתא', ומכניסים במקומה מילת 'מרא'. לפי זה תוס' מבאר את דברי רבה ומאידך כלל לא עוסק בהסבר דברי רבה בר רב הונא. אנו נבאר דברי תוס' כפי שמופיעים לפנינו כיון שאין הכרח לשנות את הגרסה, נוסף לכך שיש משמעות קלה להשאיר הגרסה הנזכרת לפנינו מדבריהם "אבל אם הוא אמר דבר קנטור על חבירו אפילו היה אומרה פניו אית ביה משום לישנא בישא". אם תוס' עוסק בגדר אמירת לשון הרע בפני ג' לשונם "אפילו היה אומרה בפניו" מיושבים היטב, שיסוד היתר אמירת לשון הרע בפני תלתא הוא מצד שחשוב כאילו אומרה בפני הבעלים, ואם אומר דברי קנטור מובהקים אסור לאומרם אף אם אומרם בפני הבעלים ממש.

הקושי והסבר תליית הגמרא את מחלוקת בפני כמה למחות בדין רבה בר רב הונא לפי תוספות

תליית הגמרא בין מחלוקת האמוראים בפני כמה צריך למחות, לבין דברי רבה בר רב הונא טעונים ביאור. שהרי היתר "כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא" תקף רק באופן שהדברים נשמעים לשני פנים, לחיוב ולשלילה.

1 וכן בפירוש הראשון ברבינו יונה.

2 אמירה זו יכולה להישמע הן כחיובית והן כשלילית כיוון שאפשר להבינה כאילו אמרתי על ביתו של פלוני שיש שם אש שזה דבר טוב, אך אפשר להבין אותה גם על דרך השלילה שבביתו של אותו אדם גגילים לזלול בשר כל עת וע"כ ישנה אש דולקת בביתו באופן תמידי.

אם כן אסור להעביר הלאה את המחאה המספרת שהיושב בקרקע נמצא שם בגזלנות אף אם נאמר בפני ג', והיאך יתקשרו דברי רבה בר רב הונא למחלוקת בפני כמה צריך למחות? כדי להבין איך אכן קול המחאה ישמע הלאה צריך לבאר כדברי הרשב"ם (לט, ב), שכיוון שסיפור המחאה נועד לתועלת המחזיק-כדי שישמור על השטר שלו ולא יאבד את זכותו בקרקע, שוב אין בו כלל איסור לשון הרע.

כדי לבאר את תליית הגמרא בין שתי הסוגיות נלך בשיטת הרשב"ם, שביאר שההשוואה אינה בעצם הדין, אלא בטעם ההלכות. הסיבה שמותר לספר לשון הרע שנשמע לשני פנים בפני ג' הוא מצד ש"חברא חברא אית ליה" והדברים בוודאי יישמעו למי שדובר עליו וממילא נחשב כאלו נאמר בפניו, דבר זה גורם להבין את דברי הדובר לשבח המסופר ולא לגנאי. וממילא יש ללמוד מטעם דין זה לגדר דיני המחאה בפני כמה למחות. מי שסובר כרבה בר רב הונא סובר שיש למחות דווקא בפני ג', ורק באופן זה המחאה תישמע ליושב בקרקע ותגרום לו לשמור על השטר. לעומת זאת מי שחולק על רבה בר רב הונא ומתיר לספר לשון הרע הנשמע לשני פנים אף בפני ב' כיוון שגם באופן זה ודאי ישמע הדבר למי שסופר עליו, ינקוט שאפשר למחות אף בפני ב' ומחאה זו תגיע לאוזני המחזיק גם באופן זה.

יש לציין שרשב"ם עצמו למד בדברי רבה בר רב הונא כפי שלמדו "כל רבותינו". הוא למד שהיתר "כל מילתא דמתאמר באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא" נאמר אף ביחס לדברי קנטור שאין בהם הבנה חיובית. וכפי שכותב בדף לט (ב) "ולענין לשון הרע לית בה משום לישנא בישא היכא דמתאמרא קמי...". וסתם ולא צמצם ההיתר דווקא למקום בו הדבר נשמע לשני פנים. אך כיון שלמד שאין איסור לשון הרע בהעברת המחאה הלאה כיוון שסיפור המחאה נועד לתועלת המחזיק, נאלץ הוא לבאר קישור הסוגיות מצד טעם הדין של הובלת הקול משום ש"חברא חברא אית ליה", ולא מצד עצם הדין.

הסבר קישור הסוגיא במסכת ערכין

לדברי תוספות שתי המימרות הנזכרות במסכת ערכין קשורות זו לזו בקשר ישיר. שתיהן עוסקות בלשון הרע כזה שנשמע לשני פנים, חיובי ושלילי ועל כגון זה אמר רבה שמותר לאומרו בפני הבעלים כיון שודאי מתכוון לפן החיובי שבדברים. ועל דבריו הוסיף רבה בר רב הונא שאף כשאינו בפני הבעלים אך אומר הדברים בפני ג' אנשים אפשר לאומרו מצד שודאי שהדברים יגיעו לאוזני האדם עליו מסופרים הדברים.

1. שיטת רש"י בערכין

רש"י במסכת ערכין מבאר את דברי רבה בר רב הונא ביחס למציאות מיוחדת בה הבעלים עליו מספרים את הלשון הרע אמר את הדברים בעצמו בפני שלושה אנשים, וז"ל:

שהבעלים אמרוהו בפני ג' המגלה אותה אינו לשון הרע שזה גילה תחלה דעתו שאם מגלה אותו אינו חושש דמידע ידע דסופה להגלות דחברך חבא אית ליה וזה מגלה לחבירו וזה לחבריו עד שיודע.

לפירושו, אנו עוסקים במצב בו האדם מספר על עצמו לשון הרע, ובכגון שמספר הדברים בפני ג' אנו נוקטים שאינו חושש בכך שיגלו הדברים הלאה. כיוון שהאדם אמר את הדברים על עצמו מול ג' אנשים, אנו מבינים שנוח לו שהדברים יתפרסמו הלאה ולכן אין איסור לספרם עוד. גם רש"י יבאר את הקישור בין הסוגיות מצד טעם הדין, ולא מצד ההלכה עצמה, שהרי העברת המחאה אינה מתבצעת על ידי המחזיק שמספר על עצמו, אלא אדרבה על ידי המערער שמוחה במחזיק, כך שהסוגיות אינן שוות בעצם ההלכה שלהם, אלא בטעם הדין, שהסיבה להתיר לומר לשון הרע שנאמר על ידי האדם עצמו בפני ג' מבוססת על כך שכיון שאמרה בפני ג' המידע יפורסם לכל, ואם כן גם בגדר המחאה יש למחות דווקא בפני ג'. והחולקים סוברים שהקול עובר אף כאשר מספרים דבר בפני ב'.

2. הסבר הריטב"א ור' יונה על ענין גילוי סוד

הריטב"א (וכן בפירוש הרביעי שבר' יונה) ביאר את דברי רבה בר רב הונא "כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא" ביחס לגילוי סוד. סוד של אדם שנאמר בפני ג' נחשב למפורסם ושוב אין מניעה להמשיך לספר אותו הלאה. לפירושו קישור שני הסוגיות יחד, סוגיית דין מחאה בפני כמה וסוגיית 'לישנא בישא' באופן שתלויים זה בזה מובן מצד טעם ההלכות. כמו שאפשר לגלות סוד שנאמר בפני ג' כיון שהוא כבר מפורסם, כך צריך למחות בפני ג' כדי שקול המחאה יעבור הלאה ויגיע לאוזני המחזיק. הריטב"א מעיר שבסוגיא בערכין מבורר שדברי רבה בר רב הונא נאמרו ביחס לדיני לשון הרע, כפי שעולה מהקשר כלל הסוגיא בערכין (טו, ב-טז, א) שעוסק בדיני לשון הרע, ולמרות זאת כשהגמרא בבבא בתרא מזכירה את דברי רבה בר רב הונא כוונתו שם היא ביחס לגילוי סוד ולא לדיני לשון הרע. וזה לשון הריטב"א: "פירוש משום גילוי סוד כדמוכח עניינא הכא. ובערכין אמר לה משום לישנא בישא דמאן דאמר ליה, וזה מן הלשונות המתחלפין בתלמוד".

יש לברר מה גרם לו ללמוד פירוש דברי רבה בר רב הונא במסכת בבא בתרא באופן שונה ממה שמתפרש במסכת ערכין.

שמעתי להסביר שהריטב"א למד כשיטת הרמב"ם, שגם כשהתירו לומר לשון הרע שנאמרה בפני ג' לא התירו לספר הדברים הלאה כדי לפרסם אותם, אלא רק באופן אקראי למטרות ענייניות. וממילא התקשה הריטב"א איך הגמרא השוותה בין מחלוקת האמוראים בדין בפני כמה למחות לבין סוגית לשון הרע שנאמר בפני ג'. הלא לשון הרע לא יתפרסם בפחות מג', כיוון שאין היתר לספרו הלאה בכדי לפרסמו. ולעומת זאת דברי המחאה ניתנים לפרסום למטרת העברת הדברים הלאה למחזיק. ולכן נאלץ הריטב"א ללמוד שדברי רבה בר רב הונא בסוגיין עוסקים בעניין גילוי סוד ולא בדיני לשון הרע. פירוש זה מזיק לדחוק בדברי הריטב"א שסובר כרמב"ם, וזה אינו מחזור.

נראה לבאר באור אחר את הטעם שבגללו נטה הריטב"א מללמוד שדברי רבה בר רב הונא עוסקים בגדרי לשון הרע. הנה, יש לחלק בהתפשטות דברים בין דברי היתר לבין דברי איסור המופצים. שהרי אנשים משתדלים להימנע מלהפיץ הלאה דברי איסור, אמנם יש שנופלים ביצר המסית לדבר לשון הרע, אך רבים נמנעים. לעומת זאת בדברי היתר כולם מדברים ועוסקים והם עוברים מהר יותר. ממילא נתקשה הריטב"א, איך הגמרא משווה בין היתר לומר לשון הרע שנאמר בפני ג' מצד שבכל מקרה היא תתפרסם אף אם לא נתיר לומר אותו, לבין גדרי מחאה שצריך למחות בפני ג' כדי שהמחאה תתפשט הלאה. הלא גם אם נאמר שלשון הרע מתפשט הלאה רק כשנאמר בפני ג', זהו מפני שהוא דבר איסור ולכן אינו מתפשט הלאה אם ייאמר בפני ב', אך המחאה תתפשט הלאה אף אם ימחה בפני ב'. ומנין יש לתלות את מחלוקת ר' חייא ור' אבהו במחלוקת בדברי רבה בר רב הונא בגדרי לשון הרע? הרי ר' חייא יכול להסכים לדברי רבה בר רב הונא שהיתר סיפור לשון הרע מצומצם דווקא למקום בו נאמרה בפני ג'. ושונה היא מחאה שהיא דבר היתר כיון שנאמרת לתועלת המחזיק שישמור השטר שלו, וכיון שהוא דבר היתר הוא מתפשט יותר מדבר לשון הרע האסור וממילא מותר למחות אף בפני ב'. וממה שמעמידה הגמרא שהאמוראים חלוקים בדברי רבה בר רב הונא נאלץ הריטב"א ללמוד שכוונת דבריו "כל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא" אינם מוסבים ביחס לדבר איסור, אלא ביחס לגילוי סוד, שהוא דבר היתר. וממילא מיושבת יפה השוואת הגמרא בין הסוגיות השונות העוסקות שתיהן בדבר היתר שמתפרסם באותו קצב.

הסבר האוקימתא השניה של הגמרא

בשלב השני, הגמרא דוחה את תליית מחלוקת האמוראים בדברי רבה בר רב הונא, ונוקטת שלכו"ע כל מילתא דמתאמרי באפי תלתא דווקא לית בה לישנא בישא. ומחלוקת האמוראים תלויה בויוכוח האם מחאה מועילה כשהיא דווקא בפני הבעלים או אף שלא בפניו. ר' חייא סובר שמחאה מועילה דווקא בפני הבעלים וממילא מספיק למחות בפני שני אנשים שישמשו כעדים על המחאה. ואילו ר' אבהו חולק וסובר שאפשר למחות אף שלא בפני הבעלים, וממילא צריך למחות בפני ג' כדי שקול המחאה תעבור הלאה אל היושב בקרקע כדי שידע לשמור על השטר שלו.

ח. הסבר האוקימתא השלישית של הגמרא

הגמרא ממשיכה ודוחה אף את אוקימתא זו, ונוקטת שלכו"ע מחאה שלא בפני מועילה, וממילא לכאורה היו אמורים להצריך למחות בפני ג', וסיבת המחלוקת נעוצה בשאלה האם המחאה היא "סהדותא" – עדות, או "גילוי מילתא" – גילוי דבר. ר' חייא סובר שהמחאה היא עדות, וממילא מספיק למחות בפני ב', ואלו ר' אבהו חולק וסובר שהמחאה היא גילוי מילתא ולכן צריך למחות בפני שלושה. הסבר הגמרא בדעת ר' חייא טעונה הסבר, שהרי אנו מסיקים שמחאה שלא בפני מועילה, ואם כן מה כוונת הגמרא שהמחאה היא עדות, הלא יש צורך שקול המחאה ימשיך ויגיע לאוזני המחזיק כדי שישמור על השטר שלו? להלן נברר את שלושת פירושי הראשונים לסוגיא:

פירוש הרשב"ם

רשב"ם מפרש שלכו"ע יש צורך שהמחאה תגיע לאוזני המחזיק, אלא שנחלקו ר' חייא ור' אבהו עד כמה מוטל על המערער לטרוח במחאה שלו. לר' אבהו חייב המערער למחות באופן הטוב ביותר כך שתהיה לנו וודאות שקול המחאה הגיע לאוזני המחזיק. ולכן צריך למחות בפני ג' כך שייווצר גילוי מילתא שיגיע לאוזני המחזיק. ואלו ר' חייא חולק וסובר שלא הטריחו כל כך את המערער, אלא מספיק שימחה באופן שיתכן וקול המחאה יבוא לאוזני המחזיק. מחאה בפני ב' יוצרת מצב בו יתכן וקול המחאה יגיע לאוזני המחזיק דרך סיפור השניים הללו, או שיספרו לאחרים שיספרו לו. וזו לשון הרשב"ם:

ודי לנו בשני עדים שיעידו שמחיה זה בתוך ג' ואם יבא הדבר לאוזני יבא דמאחר שיוכל לבא לאזנו של מחזיק בשום ענין בעולם היא מחאה דלא חייש אלא שלא יתרה בהם לכסות הדבר.

רשב"ם מחלק בין מצב בו המערער אומר לשומעי המחאה לא להעביר אותה הלאה, שם המחאה אינה מועילה כיון שהמחאה לא עתידה להישמע למחזיק, לעומת זאת כשמוחה בפני שנים, יש אפשרות שהמחאה תגיע לאוזני המחזיק למרות שהדבר לא מוכרח וממילא המחאה מועילה ואין חזקה. הסבר הדברים מובן אם נאמר שכח החזקה בנוי על כך שהמערער לא מיחה, וממילא כל עוד המערער מחה מחאה סבירה החזקה בטילה, גדר מחאה מקובלת היא מחאה כזו שלא נמנעת מהאפשרות שהיא תגיע למחזיק. אם המערער מוחה באופן שתגרום לקול המחאה לעצור קודם שתגיע למחזיק כגון שאומר לשומעי המחאה לא להעביר אותה הלאה, איננו משגיחים במחאה שלו כיון שמחאה כזו מבטאת חשש מהמחזיק, חוסר רצון שהמחאה תישמע אצל המחזיק שמא תגרום לו לשמור על השטר שלו. אך באופן שמוחה בפני שניים כך שיתכן והמחאה תגיע לאוזני המחזיק, מחאתו מחאה והחזקה בטילה. לעומת זאת ר' אבהו חולק וסובר שמחאה מועילה רק בפני ג'. כדי לבטא מחאה טובה צריך למחות באופן שברור שקול המחאה יגיע לאוזני המחזיק.

פירוש התוס' רי"ד

תוס' רי"ד מבאר את מחלוקת ר' חייא ור' אבהו בשלב האוקימתא האחרונה של הגמרא על פי החקירה בגדר חזקת ג' שנים: האם היא תקנה לטובת מחזיק שמאבד את השטר שלו לאחר ג' שנים ואפשרות המחאה של המערער היא תקנה כדי שיוכל למנוע מאחרים להחזיק בקרקע שלו, אך היא לא סיבה להיווצרות החזקה, או שחזקת ג' שנים בנויה על ראייה ממה שהמערער לא מיחה, ומה שהחזקה לא נוצרת תוך ג"ש הוא מצד הריעותא של המחזיק שאינו מוצא את השטר שלו. הריעותא של המחזיק שאין בידו שטר מסתלקת רק לאחר ג"ש בו המחזיק ישב כדרך הבעלים, ואז נוצרת החזקה. ר' חייא סבר שחזקת ג"ש בנויה על שילוב ראייה ממה שהמערער לא מחה, וכיון שמחה המערער בטילה החזקה אף כשמחה בפני שנים. לא משנה לנו שאין וודאות שקול המחאה הגיעה למחזיק, שכיון שאין ראייה משתיקת המערער בטילה החזקה. ואילו ר' אבהו חולק וסובר שטעם החזקה להגן על המחזיק היא שמחזיק נוטה לאבד את השטר שלו לאחר ג"ש, ויכולת המחאה היא צורת התגוננות שנתנו למערער, וממילא כל עוד לא ימחה בפני ג' ויצור וודאות שקול המחאה יגיע לאוזני המחזיק, החזקה קיימת ועומדת. שהרי המחזיק ישב בקרקע ג"ש כדרך הבעלים, ואין לנו וודאות שקול המחאה הגיע אליו כדי שנוכל לטעון מולו למה לא שמר את השטר.

פירוש הרמ"ה

בספרו יד רמ"ה באר מחלוקת ר' חייא ור' אבהו מטעם לישנא בישא כהמשך למתבאר בתחילת הסוגיא. ר' אבהו סובר שאופן המחאה היא כדרך שיחה אקראית, "גילוי מילתא". לשיטתו אין צורך במחאה שנושאת אופי של עדות מכובדת, אלא מספיק שיהיה בה סיפור דברים שמתאר את המחזיק בקרקע שלו כיושב בה כגולנות. וממילא צריך למחות דוקא בפני ג' כדי שיוכלו לספר הדברים הלאה ולא יהיה בהם משום לישנא בישא. ואלו ר' חייא חולק וסובר שמסירת המחאה צריכה להיות באופן מכובד כדרכה של עדות, וממילא מותר לעדים להעביר הלאה את המידע אף כששמעו זאת שניים לבד, למרות שאין פה את ההיתר של כל מלתא דמתאמרה באפי תלתא, כיון שהמחאה נאמרה דרך עדות, היא וודאי עתידה להתגלות בכל אופן שהרי מוסר המודעה טורח ומפרסם אותה באופן מסודר ולכן מותר להעביר אותה הלאה. לפירוש הרמ"ה נמצא שבהסבר השלישי של הגמרא היא חוזרת לתלייה הראשונה של מחלוקת האמוראים בדברי רבה בר רב הונא, אלא שבשלב זה נוקטים שכולם מודים לרבה בר רב הונא שדווקא מה שנאמר בפני ג' הינו מדין לישנא בישא. ומתחדש שזה נכון בדרך סיפור דברים, אך באופן שהמחאה נמסרת כתורת עדות מסודרת, מודים כולם שאין מניעה להעביר הלאה את העדות.

ט. סיכום מטבע הלשון "סהדותא" ו"גילוי מילתא"

נמצא שנחלקו הראשונים בהסבר האוקימתא השלישית, מה הכוונה ל"סהדותא" ו"גילוי מילתא". לרשב"ם ותוס' רי"ד כוונת הדברים לרמת פרסום שמוטל על המערער במחאתו, רמה של עדות או מחאה באופן של פרסום ודאי. ואלו לרמ"ה כוונת הדברים לאופן מסירת המחאה כעדות מכובדת או כסיפור דברים אקראיים.

י. סיכום כולל משמעות הדברים ביחס לדיני לשון הרע

סקרנו את הקישור המיוחד שעושה הגמרא בין דיני לשון הרע לדיני מחאה. למדנו שיש שלמדו את כריכת שני הדינים בצורה ישירה, ויש שלמדו שהקישור בין הדינים אינו ישיר, אלא בנוי על גבי עיקרון זהה שקיים בשני הדינים, למרות שעיקרי הדינים שונים לגמרי זה מזה.

במסקנת הדברים עולה שחבל ראשונים רחב נוקט שאין איסור לספר לשון הרע כאשר הדברים נאמרו מראש בפני ג' אנשים. מנינו ברשימה זו את הרמב"ם, סמ"ג, רשב"ם, ר' גרשום, ראב"ד, והר"י מיגאש. בררנו שבתוך חבל ראשונים אלו קיימים שתי קבוצות שונות ביחס לקישור סוגיית לשון הרע לסוגיית מחאה. יש שלמדו

שהקישור הוא מצד עצם דיני לשון הרע שקיימים במחאה, לשיטה זו מפורש להדיא בסוגיא שמותר לספר לשון הרע הנאמר בפני תלתא כמו במחאה. אחרים מתוך חבל ראשונים אלו למדו את קישור הסוגיות באופן עקיף, כמו שבהלכות לשון הרע המדד להעברת הקול הלאה הוא באפי תלתא. כך גם ביחס לדין מחאה שגם בו אנו מצפים שהוא יעביר את הקול הלאה. כך שביחס להלכות לשון הרע שתי הקבוצות מודות בהיתר הנזכר.

לעומת חבל ראשונים אלו, מצינו קבוצת ראשונים שונה שלמדו את הסוגיא באופן שונה, או ביחס של לשון הרע המשתמע לתרי אנפי, או ביחס ללשון הרע כשלעצמו, ואף ביחס לגילוי סוד. כך שלפי קבוצת ראשונים אלו אין מקור להיתר לספר לשון הרע הנאמר באפי תלתא.

יש להדגיש שגם בחבל הראשונים שהתירו לספר לשון הרע שנאמר באפי תלתא, יש שצמצמו את ההיתר למצב בו המספר אינו מתכוון להעביר את הקול הלאה. הדבר מפורש ברמב"ם ובסמ"ג. יש לדון ולברר האם שאר הראשונים מודים לצמצום זה או שאינם מחלקים בדבר, ובודאי שנכון להחמיר בעניין.